

Dezinformace a svoboda projevu v čase války na Ukrajině

Pojem “dezinformace” se v českém veřejném prostoru objevuje již delší čas. Nicméně tváří v tvář ruské invazi na Ukrajině nabyl na důležitosti. Ministr vnitra Vít Rakušan ve čtvrtek 24. února prohlásil, že “i my jsme ve válce, ocitli jsme se v útoku dezinformačního výstřelu, který přichází z toho stejného místa jako ty reálné výstřely na Ukrajině” ([Twitter](#)).

Ředitel Centra teroristických a hybridních hrozeb (CTHH) Ministerstva vnitra Benedikt Vangeli (Seznam Zprávy: [zdroj](#)) zmiňuje, že jsme “už dávno s Ruskem v informační válce, že toto ruské působení od roku 2014 ohrožuje “národní bezpečnost, zprostředkovaně základy demokratického právního státu a možnosti jeho fungování”. Dodává, že dosud nebyla “politická vůle” zabývat se těmito hrozbami a také že “teď se to změnilo”. Plánuje se “zřízení koordinátora protidezinformační politiky a již z programového prohlášení vlády víme, že se připravuje pozice či útvar poradce pro národní bezpečnost”.

V pátek 25. 2. dále došlo k zablokování osmi dezinformačních webů tuzemským internetovým sdružením CZ.NIC, které tak učinilo “po konzultacích s nejvyššími představiteli státu” ([zdroj](#)). Následně se dohodli tři operátoři sítí zablokovat i jejich zahraniční klony. Od té doby je zablokovaných webů více. Nejde tedy o pouhé proklamace a lze očekávat další kroky ze strany vlády i nestátních aktérů, které se budou snažit udělat dezinformacím přítrž.

My stejně jako ministr vnitra, CTHH a většina občanů země tvrdě odsuzujeme zločiny ruské agrese. Chceme však vyzvat zástupce státu a širší veřejnost k obezřetnosti a upozornit na skutečnost, že boj proti dezinformacím, jakož i jiným projevům, jež situaci provází, zdaleka není snadnou věcí. Dějinná zkušenost ukazuje, že zákonná opatření mohou být efektivní jediné v případě, že se jasně omezí na postih těch projevů, které představují naléhavou hrozbu. Právní opatření, která mají postihnout i projevy “pouze” nechutné a zlovolné, znamenají přijetí neústavně vágně definované skutkové podstaty. Právně to vede k zneužitelnosti, společensky to vede ke snížení společenské odolnosti se těmito projevy postavit a efektivně a dlouhodobě jim čelit – tak, jak občanská společnost dnes činí. Dokonce se dříve či později obrátí právě proti těm, kteří nepřiměřená a nepromyšlená opatření v dobrém úmyslu přijali a realizovali.

Téma dezinformací je kontroverzní, neboť boj proti nim přirozeně vede k otázkám ohledně možnosti omezování svobody projevu a práva na informace (viz čl. 17 LZPS). V tomto ohledu je třeba postupovat s vysokou mírou opatrnosti a citlivosti vůči zachování základních občanských svobod. Zásadní je pak pevné ukotvení pojmu “dezinformace”, aby se zásahy veřejné moci nemohly stát arbitrárními a svévolnými. Upozorňujeme na potřebu jasné definice pojmu “dezinformace” a na úskalí boje proti dezinformacím, pokud jasné nevymezíme, co to dezinformace vůbec jsou.

Úzké a široké pojetí dezinformací

Pojem “dezinformace” se užívá ve dvou podobách, v úzkém a širokém smyslu. Úzké pojetí definuje dezinformace jako “šíření záměrně nepravdivých informací, obzvláště pak státními aktéry nebo jejich odnožemi vůči cizímu státu nebo vůči médiím, s cílem ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří je přijímají” (zdroj: [CTHH](#)). Úzká definice odlišuje dezinformace od *propagandy* (zavádějící a systematické šíření myšlenek a informací), *misinformací* (nesystematické a neúmyslné šíření zavádějících informací a myšlenek) a podobných konceptů. Toto téma je předmětem akademické diskuze. Fallis (2015)¹ kupříkladu dochází k závěru, že dezinformace je “klamná informace, jejíž funkcí je klamat” (s. 422). Pro úzké pojetí dezinformací jsme identifikovali následující kritéria: ***nepravdivost šířeného tvrzení, úmysl klamat, systematická a organizovaná snaha, obzvláště ze strany státních aktérů či jiných skupin.***

Nicméně v českém veřejném prostoru se “dezinformace” a odvozené pojmy (např. dezinformační web, protidezinformační strategie) užívají v širším významu, jenž v sobě již zahrnuje koncepty, jako jsou propaganda, misinformace, hoaxy, konspirace a podobné. Zásadní je, že toto širší pojetí nemusí splňovat výše zmíněná kritéria. Rozšířené pojetí významu “dezinformací” postrádá přesnost, a proto je obtížnější o problematice vést konstruktivní diskusi. Dále zde vyvstává legitimní obava ohledně ohrožení svobody projevu a práva na informace, měl-li by se stát aktivně účastnit v boji proti dezinformacím.

---

¹ Fallis, D. (2015). What is disinformation. *Library Trends*, 63(3), 401-426.

Domníváme se, že veřejnost obecně pojem “dezinformace” vnímá v úzkém slova smyslu. Nicméně orgány státu (konkrétně CTHH) stejně tak jako občanská hnutí, jež se bojem s dezinformacemi zabývají (např. Čeští elfové), dezinformace pojmají široce. V následujících částech dokládáme tuto skutečnost a ilustrujeme možné negativní důsledky takového přístupu.

Široké pojetí dezinformací nemusí splňovat žádná z kritérií pojetí úzkého

Současné pojetí dezinformací neuvádá kritérium “šíření nepravdivé informace” pro definování jevu. Problematika dezinformací se v pojetí ministerstva vnitra (CTHH) rámuje nikoliv skrze šíření nepravdivých skutečností, ale skrze šíření tzv. “dezinformačních narativů”. Toto názorně ilustruje ředitel CTHH Benedikt Vangeli, když komentuje aktivitu pro-kremelských dezinformačních vlivů: “Jde o působení různých oficiálních nebo neoficiálních zdrojů šířících narativy, které jsou v souladu s tím, co chce Kreml, abychom si mysleli.” Dále dodává: “Značná část toho, co publikují dezinformační platformy, se může zakládat na faktech, avšak obsahovat vymyšlenou nebo zkreslenou ‘nadstavbu’. Tím získávají dezinformace falešný punc věrohodnosti” ([zdroj](#)). Takto široce pojmá dezinformace i občanské hnutí Čeští elfové (ČE). Boj s dezinformacemi vnímá především jako obranu proti škodlivým narativům, tedy způsobům interpretace událostí: “Jednotlivé články nemusí být nijak dezinformativní, jde o popis celkové mozaiky, které jsou (často nechtěně) součástí” (ČE, [zdroj](#)).

Kritérium “úmyslu klamat” rovněž nemusí být naplněno v širším pojetí dezinformací. Čeští elfové dezinformační scénu popisují jako “široký a rozmanitý ekosystém se statisíci trvalými či příležitostnými sympatizanty. Naprostá většina toho, co se v něm děje, odpovídá spontánním a autentickým názorům jeho členů” (ČE, [zdroj](#)). Vangeli obdobně konstatuje, že ve většině případů jsou dezinformátoři “skutečně ideologicky orientovaní, skutečně jsou protidemokratičtí” ([zdroj](#)). Jinými slovy, jde o upřímný a autentický projev.

Obdobně tomu je u kritéria “organizované a systematické snahy, obzvláště ze strany státních aktérů či jiných skupin”. Dle Vangeliho “lze říct velmi těžko, co je a není řízeno přímo z Ruska,” “často ani není potřeba přímé zadání nebo přímé financování. Jakmile Kreml rozjede nějaké velké téma, oni se k tomu budou přidávat” ([zdroj](#)). Jde tedy o spontánní,

nekoordinované jednání. Čeští elfové jsou v tomto bodě explicitní: “Naprostá většina z nich [aktérů na dezinformační scéně] není ‘na výplatní pásce Kremlu’, ani jim nemusí nikdo telefonovat nějaké instrukce. Tyto názorové skupiny by existovaly i kdyby žádný Putin nebyl” (ČE, [zdroj](#)).

Široké pojetí dezinformací tedy nemusí splňovat ani jedno z kritérií pojetí úzkého. Toto zjištění vznáší otázku, dle čeho je vůbec možné označit cokoliv za dezinformaci v širokém slova smyslu. V této věci se nám nepodařilo nalézt jasnou metodologii. Platformy zabývající se bojem s dezinformacemi zmiňují protidemokratické a antisystémové směřování dezinformátorů, ovšem zároveň dodávají, že české právo pojem “dezinformace” nezná, a tudíž je k diskuzi, zda takové projevy nespádají pod pluralismus, jakkoliv už nevkusné, hloupé a mnohými zatracované jsou.

Aniž bychom chtěli někomu křivdit, obáváme se, že široké pojetí dezinformací je v současnosti definováno kruhem: dezinformační weby jsou ty, které šíří dezinformační narativy; dezinformační narativ je to, co je šířeno dezinformačními weby; jedno či druhé je zvoleno veskrze arbitrárně na základě dojmu. Rádi ovšem budeme vyvedeni z omylu.

Problematika konceptu “dezinformační narativ”

Termín “dezinformační narativ” představuje hlavní úskalí širokého pojetí. Narativ dle Českých elfů definují “určité historiky, verze, způsoby interpretace události” (ČE, [zdroj](#)). Odklonění se od jasných kritérií a pojetí dezinformací ve smyslu narativu je problematické vzhledem ke své přílišné neurčitosti a šíří a jako takové bude dezinformace spatřovat v celé škále legitimních a ústavně chráněných projevů. Problematické je zejména ve vztahu k případné cenzuře – razantnímu zásahu aktéra ovládajícího komunikační kanál proti jeho šíření. V této sekci předkládáme několik příkladů.

Není překvapivé, že v boji s dezinformacemi často dochází k přešlapům, a narativy jednou označené za dezinformační se stanou legitimními a naopak. Kupříkladu tvrzení “postoj Západu vůči situaci/Rusku není jednotný” bylo identifikováno jako jeden z dezinformačních narativů dle [CTHH](#) v lednu 2022. Stejně tvrzení bylo následně v prvních dnech války na

Ukrajíně artikulováno mnohými seriózními médii, která kritizovala váhavost evropských státníků k jednotné odpovědi na ruskou agresi (např. [zdroj](#)).

Bez kritérií se také za dezinformační narativ může označit interpretace, která je podložená a legitimní. Průzkum Ministerstva vnitra například označuje za dezinformaci tvrzení, že EU nařizuje Česku, co má dělat: “Například s dezinformací, že Evropská unie diktuje Česku, co má dělat, souhlasí 70 procent lidí” ([zdroj](#)). Toto tvrzení je ukázkou, jak lze označit za “dezinformaci” v podstatě cokoliv. Podstatou členství v EU a nadřazenosti evropského práva je, že EU nařizuje v mnoha oblastech České republiky, co má dělat. Zmíněné “dezinformační” tvrzení je ve své podstatě konstatování faktu (zde je důležité poznamenat, že to není nic špatného – nařizování je podstatou jakéhokoli právního řádu, který nemá být pouze fasádou). Označení podobných tvrzení za dezinformaci je založeno na předpokladu o širším vnímání světa toho, kdo s tvrzením souhlasil. Jde tedy o domyšlenou interpretaci interpretace.

V jiných případech se identifikace dezinformačního narativu zdá veskrze arbitrární. [CTHH](#) nedávno publikovalo analýzu, jejímž výstupem bylo, že středoevropská identita je součástí protizápadního narativu. Dozvídáme se, že koncept střední Evropy jako “čisté, nezkažené, tradiční, normální” je “politicky zneužíván v boji proti Západu zejména aktéry prosazujícími kremelské a prokremelské zájmy”. Jako důkaz této skutečnosti analýza mimo jiné dokládá, že podle průzkumu veřejného mínění se 58 % Čechů “neidentifikuje se Západem (ten má 33 %) ani Východem (ten má 2 %), ale právě jako ‘něco mezi’”. Je obtížné si představit, jak by se fakticky dal zpochybnit způsob, jak se někdo identifikuje, a je vysoce diskutabilní, zda středoevropská identita v sobě nese hrozbu pro demokracii v Česku. CTHH toto zdůvodňuje následovně:

“Systematické budování tohoto typu politické identity nicméně může mít za důsledek také posilování izolacionistického smýšlení o sobě sama nebo oslabování mezinárodní solidarity či pocitu příslušnosti k Evropské unii nebo Západu jako civilizačního okruhu. To může v dlouhodobém měřítku znamenat riziko pro pozici České republiky v mezinárodním systému.”
(CTHH, [zdroj](#))

Nepřísluší nám, abychom rozporovali legitimitu této perspektivy a snad i vítáme obdobné úvahy. Je ovšem k podivu, že se vedou na stránkách orgánu Ministerstva vnitra.

Kritické zhodnocení současného pojetí pojmu “dezinformace”

Diskuze o dezinformacích jsou často provázené ostrými výrazy. Ministr vnitra hrozbu dezinformací přirovnává k válce na Ukrajině. CTHH hovoří o ohrožení národní bezpečnosti, o podryvání demokratického právního státu a možnosti jeho fungování. Bohumil Kartous, tvář Českých elfů, mluví o tom, že dezinformace mají na svědomí oběti na životech ([zdroj](#)). Tato slova bychom neměli brát na lehkou váhu, zvláštěpak přicházejí-li od společenských autorit, ať už představitelů státu či občanské společnosti. Tváří v tvář této skutečnosti je ovšem překvapující naše zjištění, že stejné autority a jejich uskupení dezinformace definují široce.

Široké pojetí dezinformací trpí nadměrnou neurčitostí a snadno se pod něj dají zařadit projevy, které nejenže nejsou škodlivé, ale jsou naopak žádoucí pro dobré fungování demokratického procesu, který se ve smyslu určité imunizace či očkování musí soustavně vymezovat proti nesmyslům, hloupostem, zlovolnosti a slepým myšlenkovým cestám, jinak zahyne. Výše jsme argumentovali, že ústřední problém představuje termín “dezinformační narativ”, jenž popisuje problémy škodlivé interpretace, a to i takové, která se zakládá na faktech a je prezentována s upřímnou snahou o sebevyjádření. Svobodná interpretace událostí na základě faktických poznatků je nedílnou součástí soutěže idejí v demokracii, již zcela výslovně chrání článek 17 Listiny základních práv a svobod.

Je na místě si připomenout tradici liberálního myšlení, jež vedla k tomu, že občanské svobody vůbec máme. John Stuart Mill ve spise *O svobodě* píše, že chceme-li soutěž idejí omezit, nárokujeme si neomylnost, což je ve svobodné společnosti nepřipustné. Karl Popper v knize *Otevřená společnost a její nepřátelé* dokonce považuje “uvědomování si vlastní omylnosti” a její institucionální zakotvení jako právě ten rys, který odlišuje demokracii od autoritářství. Na základě zhodnocení současného způsobu uvažování nad dezinformacemi máme pochyby o tom, zda si zastánci bojů proti dezinformacím svou omylnost dostatečně uvědomují. Toto je zásadní, má-li být proti dezinformacím v budoucnu mobilizovaná veřejná moc.

Ovšem i současný stav je v mnoha ohledech nešťastný. Tvrdá rétorika a měkké definice totiž mohou ve společnosti vytvořit tzv. [mrazivý účinek](#). Mrazivý účinek popisuje situaci, kdy lidé cenzurují sami sebe a neodvažují se vyslovit, v co upřímně věří, protože se bojí riskovat nepředvídatelný trest. A to vinou vágně napsaných zákonů a regulací, netolerantní atmosféry ve společnosti, či strachu, že budou kupříkladu označeni za “dezinformátory” a “pro-kremelské agenty”. Ostatně kdo z nás by chtěl být vnímán jako člen páté kolony, kterou si u nás Kreml jednoznačně vychoval, jak tvrdí ředitel CTHH?

Pakliže se zastrašování děje ve jménu demokracie, může paradoxně vést přesně k opačnému efektu, než je ten zamýšlený. Máme obavy, že současné vágní pojetí dezinformací v kombinaci s ostrým odsuzováním může vést přesně k tomu, k čemu přispívají samy dezinformace podle CTHH, tj. může posílit nedůvěru “vůči politickému systému či samotné demokracii” a vštěpovat “pocit bezmoci v rámci demokratického systému” ([zdroj](#)). Přitom problém je často jen v pouhé neznalosti správných nástrojů, jimiž se má na dezinformace odpovídat. Ostrá vystoupení politiků by měla mířit na jejich obsah, nikoli však přislibovat nějakou populistickou vendetu, jednoduché trestání, vypínání, mazání a další cenzurování. Naopak by měla představit škálu přiměřených odpovědí, které jsou v odborné debatě dávno známy: zejména tzv. “protiprojev”, ať je to právě onen okamžitý a hlasitý odsudek ústy veřejných představitelů vůči konkrétním dezinformacím, přes požadavek na platformy sociálních sítí, aby určité typy dezinformací označovaly s možným odkazem na fact-checking, až po aktivní nabídku důvěryhodných zdrojů a lepších narativů.

V neposlední řadě nezapomeňme, že “boj s dezinformacemi” není pouze věcí Česka či jiných demokratických států. V pátek 4. března schválila zákon o potírání dezinformací Státní дума Ruské federace ([zdroj](#)). Za šíření dezinformací o armádních silách a o “vojenské operaci” na Ukrajině teď v Rusku hrozí odnětí svobody ve výši až 15 let. V úterý 1. března byla v Rusku také zablokována na režimu nezávislá média, konkrétně rádiová stanice Echo Moskvy a televizní stanice Dožd' ([zdroj](#)). Kreml zablokování zdůvodnil tvrzením, že média “záměrně a systematicky” šířila “informace vyzývající k extremistickým aktivitám a násilí” a “úmyslně lživé informace o aktivitách ruských armádních jednotek” na Ukrajině. Rozhodně bychom nechtěli srovnávat kroky Ruska s těmi u nás. Nicméně je to názorný příklad skutečnosti, že neurčitost pojmu “dezinformace” znamená riziko. Zavedení vágních pojmů

do legislativy pod korouhví dobrého úmyslu může být snadno zneužito těmi, jež žádné dobré úmysly nemají.

Doporučení

Nechceme tvrdit, že jakékoliv pojetí pojmu “dezinformace” je liché. Snaha nepřátelských států a skupin ovlivňovat dění v demokratických státech beze sporu existuje. K této hrozbě je však nutno přistupovat se zvýšenou citlivostí vůči svobodě projevu a právu na informace. Z toho důvodů navrhujeme následující doporučení:

- 1. Koncept “dezinformace” by se měl vrátit k původnímu úzkému pojetí. To platí především ve vztahu k zásahům veřejné moci proti nim a k uplatňování tvrdé rétoriky vůči dezinformačním hrozbám vzhledem k mrazivému účinku.*
- 2. K definici pojmu “dezinformace” navrhujeme použít následující kritéria: nepravdivost šířeného tvrzení, úmysl klamat, systematická a organizovaná snaha, obzvláště ze strany státních aktérů či jiných skupin.*
- 3. Co se zásahů veřejné moci týče, je na prvním místě nutno zachovat princip právního státu (čl. 1 odst. 1 Ústavy). Pokud se stát rozhodne potírat dezinformace, musí to proto být učiněno na základě a v mezích zákona.*
- 4. Neformální “akce” soukromých aktérů (často v domluvě se státními orgány) obcházející oficiální výkon veřejné moci jsou v demokratickém právním státě zcela nepřijatelné. Musí existovat možnost soudního přezkumu jednání státu a parlamentní kontroly.*
- 5. Pro vytváření legislativy určené k boji proti dezinformacím je nutno uplatňovat princip naléhavosti: Aby projev mohl být zakázán, musí vést ke konkrétní, bezprostřední a vážné újmě.*
- 6. Zásahy veřejné moci by dále měly respektovat princip názorové neutrality: Projev nelze zakázat jen proto, že se někomu zdá jeho obsah, myšlenka nebo názor nepříjemný, znepokojivý, obávaný nebo šokující.*

7. *V případech, kde principy naléhavosti a názorové neutrality nejsou splněny, zejména u projevů, které nejsou dezinformací v úzkém smyslu, ale přesto jsou pobuřující, šokující, překvapující, je nutno přiznat ústavní ochranu podle čl. 17 Listiny. Za legitimní obranu proti nim by měl být považován výlučně protiprojev, ať již ze strany státu či kohokoliv jiného.²*

Slovo na závěr ve vztahu k válce na Ukrajině

Vnímáme citlivost situace a lidsky rozumíme mnohým, kteří volají po tvrdším trestání ruských dezinformací, kteří oslavují zablokování dezinformačních webů a kteří ostře odsuzují a demonizují hlasy, jež agresora podporují anebo snad jen vyjadřují zdrženlivost vůči podpoře Ukrajiny. Zároveň vnímáme mimořádnost současného dění a chápeme, že mnozí dnes neberou svobodu projevu jako prioritu, zvláště pokud jde o svobodu projevů nevybíravých a nevkusných. Na druhou stranu ovšem cítíme zodpovědnost upozorňovat na chyby, jichž se můžeme v zápalu morálního rozhořčení dopustit, a budeme rádi, když jich následně nebudeme muset litovat.

Ukrajina bojuje proti autoritářství, za svou svobodu, za právo zůstat součástí demokratického světa. Oběť, jež padla na oltář tohoto cíle, je nevýslovná a konflikt zdaleka není u konce. Odhodlání a odvaha Ukrajinců by nám měly připomenout, jak křehké může být to, co se zdá samozřejmé. Bylo by to zneuctění památky těch, co padli v boji proti tyranii, ať už v dávné či v nedávné minulosti, kdybychom si v mezičase stávajícího konfliktu ve jménu dobrého úmyslu podkopali svobodu vlastní a ohrozili demokracii v České republice.

Adam Růžička, *Institut H21*

Jan Hořeňovský, *Institut H21*

Oldřich Kužilek, *Otevřená společnost*

Autoři jsou experty projektu svobodaslova.online Rekonstrukce státu a Institutu H21.

---

² Omezování dosahu příspěvků na sociálních sítích, které jsou řízené algoritmy, představuje možnou výjimku doporučení. Diskuze tohoto tématu je ovšem nad rámec textu.